

évtized múlva tudott megállapítani gróf Ráday Gedeon akkori kormánybiztos, akinek nógrádi főispánsága idejében szervezték meg 1848 és 1849 fordulóján a nógrádi guerrillákat. — Madách Imrének Graczához és Záhonyhoz való viszonya még felderítésre vár és valószínű, hogy a korszak számos eddig vitatott kérdésére nézve is feleletet adna.

Jegyzetek:

Halász Gábor: Madách Imre összes művei, II. k. — Budapest, 1942. — 1101—1102. és 1211. l. — **Staud Géza:** Madách Imre összes levelei, I. k. — Budapest, 1942. 176—177. l. — **Krizsán László:** Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez. — Balassagyarmat, 1964. — 12—27. és 115—119. l. — **Emlékkönyv** Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, II. k. — Budapest, 1952. — 93—95., 112—113. l. — **Nm Levéltár:** Nógrád megye bizottmányainak iratai, 1849. az iratok dátuma altt, valamint a salgótarjáni és karancssági hirdető (táblás) könyvek. — Mikszáth Kálmán Összes Művei Kritikai Kiadásában a 2. k. 398—399. l. jegyzete Gracza és Záhony csesztvei rejtőzésére.

Szabó József

Kepler és Madách

1.

A történeti Kepler

1971 Kepler-év volt. A tudományos világ szerte megemlékezett a nagy csillagászról. Emlékbélyegek, kiadványok jelentek meg róla.

1571. december 27-én született, kerek 400 éve, a württenbergi Magstattban. Kalandos életű apja sok minden volt, korcsmáros, gazdálkodó — végül zsoldoskatoná, s valószínűleg éppen Magyarországon esett el a török elleni harcban.

Anyja okos, jóra való asszony; de mert fűvészkedik s betegeket gyógyít, boszorkánysággal vádolják, halálra ítélik, s csak tudós fia szívós fáradozása menti meg a tűzhaláltól.

Kepler abba az iskolába járt, ahol — a monda szerint — Faust Mefisztóval találkozott.

Hatalmas kedvvel veti magát a tudományokra. Átgondolt, nagy tervet készít, hogyan tanul majd végig minden tudnivalót. Ahogy a Tanítvány mondja a Tragédia második prágai színeben:

„Ím itt vagyok, lelkem vágytól remeg
Belátni a természet műhelyébe.
Felfogni mindent és élvezni jobban,
Uralkodván felsőbbség érzetével
Anyag- s szellemvilágban egyaránt.”

Teológiát is tanult, de kiábrándult tanáraiból. Készerűen írja egyik levelében: „... Mindaz a rossz, ami most Németországban tapasztalható, a papok dőlyfjének következménye, akik szívesebben uralkodnak, mint tanítanak...” Matematikus lett és csillagász.

23 éves korában már gráci tanár. 25 éves korától sorra jelennek meg fontos művei. 30 éves korában Rudolf császár udvari csillagásza Prágában.

Tudományos meggyőződése miatt többször menekülésre kényszerül; egy ilyen alkalommal Magyarországon is töltött egy hónapot.

Csillagászati munkája jelentős, eredményeiben maradandó.

Védelmére kel Kopernikusnak az akkori egyházzal szemben, amely a ptolemaiوسي geocentrikus világképet szentesítette, s tanítani csak azt engedte.

Ő szerkesztette az első csillagászati távcsövet. Lelkesen ír a kozmosz tökéletes harmóniájáról. Dioptrialmélettel foglalkozik, logaritmus táblát szerkeszt. Nevét őrzi a „Kepler-távcső” és „Kepler-törvény”.

„Somnium” című művében már a holdutazásról ír.

Igazáért kétfrontos küzdelmet folytat. „Rostálja a szentegyház tétét”, — ugyanakkor védelmébe veszi a Gergely-naptárt, mert tudja, hogy az időszámítás korrekcióját régen követeli már a csillagászat.

Emberi élete szenvedéses, tudósi élete ellentmondásos. A feudál-abszolutizmus korában él; világa a Habsburgok világa, akik mindennel foglalkoztak, csak becsületes kormánnyal nem.

Előre veti már fényeit a természettudomány korszaka. Avult teóriák helyett az empirikus, szabad kutatás kezdi bontogatni szárnyait, de még a múlt áltudományai benítják az ifjú tudományt, asztrológia, alkimia, boszorkányság, babona.

Kepler már a reneszánsz embere, akiben az újkori tudományos szemlélet tudatra ébred, s igyekszik lefejtetni magáról a mágiát, de nem teljes sikerrel. Minden porcikájával asztronómus akar lenni, tudományos csillagász, de a megélhetéséért kénytelen engedelményt tenni az asztrológiának. Ezt a féltudományos csillagjósást „nährisches Töchterlein”-nek, bolond leánykának nevezi, de kényszerből prostituálja tudományát: horoszkópot gyárt, időjósást csinál. Anyját szívós küzdelemmel menti a boszorkányhaláltól, de a boszorkányságot magát nem meri tagadni.

Ki a kozmosz harmóniáját felfedezte, élete végéig hanyódik hol ide, hol oda. Jelentős tudós, s tulajdonképpen nélkülözéseibe pusztul bele. Regensburgban halt meg 1630. november 15-én.

2.

A Tragédiai Keplere

Madách magasfokú intellektualitását bizonyítja, hogy Az ember tragédiájában a tudomány hőjét is színre lépteti.

Nem véletlen, hogy mikor az ember történelmi útján Ádámot tudósként is elének akarja állítani, nem Kopernikust választja, vagy éppen Galileit, pedig az utóbbi életében ugyancsak talált volna drámaiságot.

Az sem véletlen, hogy Madách a Tragédiában két szint is szentel Keplernek, a nyolcadikat és a tizediket. Bizonyos, hogy ebben szubjektív rokonszenv is vezetett, de tudatos meggondolás is.

Madách főműve valamennyi hőse közül Kepler életét ismerte legközelebről. Szimpatikus neki ez az újat-kereső, szívós, csüggedetlenül küzdő reneszánsz-tudós. A rokonlelkek vonzalmával tanulmányozza a történelmi Kepler életét és tudományos munkásságát.

Innét van, hogy Madách a Tragédiában kitűnően jellemzi Kepler korát. Plasztikus az abszolutisztikus feudál-kapitalista társadalom kiélttségének rajza: elegáns udvaroncok, léha, lebzselő és cinikus kapcabetyárok, akiknek már az eretnekégetés is unalom. Ez egyben a bécsi udvar kritikája is.

A rosszalmú, degenerált Rudolf császár horoszkópot rendel a tudós csillagásznál, s kiélt idegzetét már csak az alkimia tudja megbizsergetetni.

Ebben a környezetben — milyen jellemző — Kepler-Ádám első megszólalása: „Meglesz, uram, amint parancsolod.”

Madách tehát szerencsés ihlettel tette meg ezt az ellentmondásos életű, de szimpatikus tudóst az ellentmondásos 16. század vízváltató korszakának eszmei képviselőjévé. Valóban a kor kvintesszenciáját adja történelmi hitelességgel, magas művészi szinten.

A történelmi tényeket persze itt is költői szabadsággal formálja, akárcsak a Tragédia többi történelmi színében. Kepler protestáns volt, Madách megteszi római katolikusnak, szándékosan, céljának megfelelően. Keplert nem császári protekció juttatta „Müller Borbála szép kezéhez.” Családi életük sem volt olyan szerencsétlen,

ahogy Madách a Tragédiában leírja. Keplerné költekező hajlamairól, légyotkozó hűtlenkedéseiről semmit sem tud a történelem. Madách saját felesége miatti keserű férfibánata csordul itt ki.

Kétségtelen, hogy a Tragédia Keplerében a történeti Kepler tekint ránk, de Madách a nagy csillagászt saját személye fölé emeli, s általában a kor tudósainak tragikus életét rajzolja meg benne, tehát szimbólummá emeli.

3.

A Kepler-színek jelentősége

A mű struktúrájában maga Madách is nagy jelentőséget szánt a Kepler-színeknek. Mutatja ezt már maga az is, hogy két Kepler-színt iktat a Tragédiába.

A drámai költemény itt ér a csúcára. Igaza van Alexander Bernátnak: „Kepler rajza a mű gyöngye”. A Tragédia több fordítója ugyanígy nyilatkozik.

Adám dinamizmusa is itt kulminál. Innen kezdve az Adám-vonal hanyatlani kezd. Rohamosan öregszik, s a továbbiakban már nem irányítója, hanem passzív szemlélője a körülötte zajló eseményeknek.

A Kepler-színek egyik jelentőségét az adja, hogy Madách saját portréja vonásait is ráemetszi Kepler alakjára. Az ember tragédiája nyolcadik és tizedik színe madáchi önvallomás. A Tragédia egyetlen Adámja se válik annyira Madách tolmácsává, mint Kepler. A költő Kepler ajkára adja azokat a gondolatokat, amelyek saját magát a legmélyebben izgatják-gyötrik, vele vallatja meg legszemélyesebb fájdalmait, vívódásait.

Adámnak a két Kepler-színben vannak legmagánjellegűbb problémái: pénztelenség és családi boldogtalanság; itt tör ki Madáchból megalázottsága, közéleti undora, politikai keserősége.

S ezért itt zendülnek fel a drámai költemény leglíraibb hangjai, de legkeserűbb tirádái is. A két Kepler-szín költőileg, művésziileg is a leggyönyörűbb része a Tragédiának.

Egészen konkrét kérdésekben is megszólaltatja Kepler Madách kritikáját. „Rostálja a szentegyház téteit” — lásd a felekezetek jó viszonyosságáról kifejtett álláspontját „A vallás tárgyában érkezett rezolúcióra.”

„Kétséges rang-e hát szellem, tudás?

Homályos származás-e a sugár,

Amely az égből homlokomra szállt?

Hol van nemesség más ezen kívül?

Amit ti úgy neveztek, porlatag,

Hanyatló báb, mit lelke elhagyott”; —

éles bíráló a beleszületés nemesi előjogok ellen; lásd: „Politikai hitvallomás”-át.

A Kepler-színek fő jelentősége az, hogy közrefogják, mintegy szülik a forradalmi párizsi színt. S ez nem véletlen, s nem is csak szerkesztési mechanizmus. A dolgok logikájából következik, hogy az első prágai szín után felharsan a francia forradalom nagy intrádája: „Szabadság, testvériség, egyenlőség!”

A Keplereknek, éppen mert nem csak teoretikus kódex-molyok, hanem át tudnak lépni az avult, penész-ülte fóliánsokon, s „poros szobafalak” közül ki mernek lépni az élet sűrűjébe, nagyon is közük van a forradalomhoz: új kezdetek gerjesztői ők.

Lenin szerint a forradalom akkor következik be, mikor a vezetőréteg már ener-vált a vezetésre, a tömeg pedig nem akar tovább úgy élni, mint eddig. Egy pillantás az első Kepler-szín léha, tekergő udvaroncaira és az alkímia-bogaras Rudolf császár-ra,

„Hagyd a világot, jól van az, miként van,

Ne kívánd kontáruul javítani,” — —

„Ki vágyrna ilyen körben változásra?”

s egy másik pillantás a népre, amely

„Csak hallgatag néz és morog magában” —

s azonnal érezzük, hogy Madách eszmei hitelességgel készítette elő a forradalmi párizsi színt.

A két Kepler-színt és a Danton-színt szorosabb egységben kell látnunk, mint ahogy általában szoktuk.

Ebben az összefüggésben külön figyelmet érdemel, hogy Kepler hányszor emlegeti: „fagyos világ” van, „rideg, közönyös a kor”, „törpe az idő”, megvénült a kebel”. Mindezzel Madách keserű politikai türelmetlenségének a szöcsöve.

Itt tűnik ki élesen némelyek tévedése, hogy Kepler, miként a bizánci színben Tankréd, hajlandó lett volna lealkudni azt a bizonyos „i”-t („Adjátok fel, barátim, azt az i-t”, = homouision vagy homouision — egyre megy), hogy tehát Madách megalkudott, s drámai költeményével is a kiegyezéssel való megbékélést akarta sugalmazni.

Világos, hogy Madách a bizánci színben is az eretnekek pártján van, akik „egy i miatt is” elszántan mennek a halálba. S az első prágai színben is éppen a felülről érkező szírenahangok csábítását leplezi le:

„Hagyd a világot, jól van az, miként van,
Ne kívánd kontárul javítani.
Nem halmozálak-é kegyekkel el?”

Madách a szírenahangok középete a Teleki-féle radikális határozati párt tagja volt, legjobb barátaival együtt új fegyveres felkelésben reménykedett, s a lohadó lelkesedés, törpülő, közönyösödő korszak fojtogatásában, a Marseillaise átszűrődő hangjainál meghallja „a jövő dalát”, s szellemi rokonával, Keplerrel, „ledült romoknak atkozolt porán” meg is kiálttatja azt, remélve, hogy a meglelt talizmán „e vén földet ifjúvá teszi”, s látja is már

„Az új világot, mely fejlődni fog,
Ha egy nagy ember eszméit megérti,
S szabad szót ad a rejlő gondolatnak.”

S „akkor már a nép sem lesz kiskorú”.

Megértjük, hogy a Tragédia régebbi színpadi előadásai közt Prágában volt a mű legnagyobb sikere 1904-ben. Heteken keresztül, úgyszólván megszakítás nélkül adták, összesen harmincegyszer. Végül is az első prágai szín fináléjánál,

„... oh, jő-e kor, mely ...

új tetterővel

Szemébe néz az elavult lomoknak,

Bíróul lép fel, büntet és emel”, —

olyan viharos tetszés, tüntetés tört ki a közönség soraiban, hogy Thun gróf, az akkori helytartó, levétette a Tragédiát a műsorról. —

Kepler küzdelmes, hányatott élete igazi Adám-sors. Szinte illusztrációja Az ember tragédiájának. Bizonyos, hogy Madách különtartott kézikönyvtára természet-tudományos könyveiből még a Tragédia írása előtt tanulmányozta Kepler életét, munkásságát. Ránk maradt a következő feljegyzése: „A metafizika annak poczise, mit még nem tudunk. Tudomány csak akkor lesz, mikor természettudomány lesz minden, így a morál és pszichológia is...”

Kepler alakja tehát inspirálóan hatott valószínűleg az egész mű létrejöttében, egyes részeiben pedig bizonyosan.

Madách mindjárt a mű elején negyven sornyi valóságos csillaglistát vonultat fel. Ez biztosan Kepler-inspiráció. Ugyanez fedezhető fel Tankréd alakjában, aki a bizánci színben, Keplerhez hasonlóan kora szellemi elnyomása ellen lázadozik. Az úrjelenetben is fellelhető a kepleri átcengés, hiszen, mint említettük, a tudós csillagász már az őrutazást is megálmodta.

Említésre méltó, hogy a Kepler-színek negatív is pozitív hatást tettek Veres Pálnéra. A vanyarci nagyasszonyt Madách akadémiai székfoglalójában vallott nőszemlélete mellett éppen a prágai színek szerinte túlzottan sötét nőszemlélete „ingerelte fel” nagyjelentőségű némozgalma megindítására. —

Kepler regensburgi síremlékén ez a latin distichon olvasható:

Mensus eram coelos, nunc terrae metior umbras.

Mens coelestis erat, corporis umbra jacet.

Fordításban:

Élvé eget mértem, most mérem a földi sötétet.

Szellemem égből eredt, föld fedi most tetemem.

Az igazi és legmaradandóbb emléket Keplernek Madách Imre állította Az ember tragédiájában.